

WANDA PAPROCKA
Instytut Archeologii i Etnologii PAN, Warszawa

50 LAT ZAKŁADU ETNOLOGII INSTYTUTU ARCHEOLOGII I ETNOLOGII PAN

Omówienie działalności placówki naukowej, z którą jestem związana prawie od początku jej istnienia, pozornie może wydawać się łatwe z racji bezpośredniego uczestnictwa w pracach tej instytucji i możliwości obserwacji (w pewnym stopniu) jej rozwoju od wewnątrz. Wiedza ta obarczona jest jednakże pewnym osobistym stosunkiem, wynikającym z zaangażowania w losy macierzystej placówki, której rozwój (podobnie jak całej nauki polskiej) – szczególnie w przeszłości – przebiegał w zmiennych i trudnych warunkach. Ponadto, analiza dorobku naukowego Zakładu na przestrzeni tak wielu lat wymagałaby, dla obiektywnej jego oceny, stałej konfrontacji z istniejącymi w poszczególnych okresach warunkami politycznymi i społecznymi, które miały ogromny wpływ na rozwój nauki. Nie podejmując więc w przedstawionym opracowaniu merytorycznej oceny osiągnięć Zakładu Etnologii Instytutu Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk, pragnę zbilansować dotychczasowe wyniki prowadzonych prac, a sięgając do tych, które powstawały w najstarszym okresie działalności Instytutu – przypomnieć, że zostały one w większości zainicjowane przez twórców powojennej etnologii i późniejszych wieloletnich kierowników placówek Polskiej Akademii Nauk, katedr uniwersyteckich i muzeów etnograficznych.

Na potrzebę dokonania takiego przeglądu złożyło się kilka powodów. Jednym z nich jest fakt, że w roku 2003 upływa 50 lat od powstania Instytutu Historii Kultury Materialnej (obecnie Instytut Archeologii i Etnologii PAN), którego integralną część stanowi Zakład Etnologii. Drugim, ważnym elementem, składającym do takich podsumowań jest sprawa, która w najbliższym czasie dotyczyć będzie wielu z nas. Posługując się eufemizmem możemy mówić o zmianie warty, a bardziej bezpośrednio – o zmianie pokoleniowej i odejściu na emeryturę wielu etnologów zatrudnionych w Instytucie, pierwszych absolwentów powstałego po wojnie Studium Historii Kultury Materialnej. W odniesieniu do współczesnej działalności Zakładu natomiast taki przegląd ma duże znaczenie ze względu na ciągle niedostateczny przepływ informacji naukowej pomiędzy poszczególnymi ośrodkami, brak bieżącej bibliografii oraz integrujących środowisko wspólnych akcji badawczych i wydawniczych placówek etnograficznych.

Etnografowie, którzy po II wojnie światowej podjęli trud odbudowy nauki polskiej byli, jak już wspomniałam, twórcami i organizatorami wielu placówek

naukowych. Niewątpliwie z ich inicjatywy i pod ich kierownictwem rozpoczęto szereg badań, często zespołowych, integrujących środowisko etnograficzne w tak znacznym stopniu, z jakim nie mieliśmy do czynienia w latach następnych. Inicjowano wspólne badania terenowe poszczególnych regionów kraju oraz nawiązywano kontakty międzynarodowe, organizując wspólne akcje badawcze m.in. w Karpatach, a w okresie późniejszym w Mongolii i Bułgarii. Powołano również w tym czasie nowe wydawnictwa, które ukazują się do chwili obecnej. W 1958 r. wydany został 1 tom *Etnografii Polskiej*, pół roku później rozpoczęto drukowanie prac w serii „Biblioteki Etnografii Polskiej”. Nie można więc, pisząc o współczesnych pracach etnograficznych, rozwijających się zgodnie z wymogami nauki światowej i w bezpośrednim z nią kontakcie, nie dostrzegać jak wiele problemów badawczych zostało zainicjowanych przez naszych poprzedników lub wskazanych nam przez nich jako pole przyszłych badań w sprzyjających ku temu warunkach.

Czas, jaki upłynął od chwili powstania Zakładu jest dostatecznie długi, aby dokonać pewnego uporządkowania naszej wiedzy dotyczącej historii etnografii w dobie powojennej, pamiętając o tym, że znaczny jej fragment łączył się z działalnością Zakładu. Równocześnie należy wziąć pod uwagę fakt, że dokonany bilans będzie poszerzeniem wiedzy z zakresu historii polskiej etnografii, która od dawna nie była przedmiotem badań i głębszych analiz.

Już od samego początku działalności Instytutu Historii Kultury Materialnej, tj. od 1953 r., i powstania w nim Działu Etnografii (obok Działu Archeologii Polski, Archeologii Śródziemnomorskiej i Historii Kultury Materialnej) przystąpiono do konstruowania planów naukowych na najbliższe lata. Problematykę badawczą, którą podjęto w powołanych placówkach Instytutu w Warszawie, Krakowie, Wrocławiu, Łodzi i Toruniu, można z jednej strony uznać za kontynuację badań rozpoczętych w okresie międzywojennym, z drugiej natomiast za badania nowe, podejmowane ze względu na potrzebę chwili, zgodnie, jak twierdziła prof. Anna Kutrzeba-Pojnarowa, z cechą „polskiej szkoły etnograficznej” (*Etnografia Polski*, 1976, t. 1, s. 15).

Nowe, podjęte przez etnografów tematy dotyczyły m.in. ludności przesiedlanej z dawnych Kresów Wschodnich na obszary północnej i zachodniej Polski, migracji do miast, zmian w strukturze gospodarczej wsi i zmian w samych gospodarstwach wiejskich, poziomu konsumpcji itp. Prace poświęcone analizie zmiany kulturowej dokonującej się na wsi miały prowadzić (i prowadziły) do próby konstruowania jej współczesnego modelu, co znalazło wyraz w publikacjach ukazujących się w latach 60-tych i 70-tych.

Praca naukowa w Dziale Etnografii Instytutu zorganizowana była w Zakładach, Pracowniach i Zespołach Etnograficznych, które powstawały w miastach uniwersyteckich. Sprzyjało to prowadzeniu prac badawczych wraz z katedrami etnografii i tworzeniu zespołów pod wspólnym kierownictwem niezbyt licznej w tym okresie kadry samodzielnych pracowników naukowych.

Komisja Etnograficzna, która współtworzyła ramy organizacyjne Instytutu i kreśliła plany naukowe Działu Etnografii (przewodniczył jej prof. Kazimierz

Moszyński, a w jej skład wchodziłi najwybitniejsi etnografowie: prof. prof. Kazimierz Dobrowolski, Witold Dynowski, Eugeniusz Frankowski, Józef Gajek, Kazimiera Zawistowicz-Adamska i doc. Adolf Nasz), stanęła przed trudnym zadaniem. Rozbicie instytucjonalne działalności naukowej etnografów, m.in. w zakresie sztuki ludowej i folkloru, w wyniku wcześniejszego utworzenia Państwowego Instytutu Sztuki i Instytutu Badań Literackich, niezależna od innych placówek działalność Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego, podlegająca organizacyjnie i administracyjnie Ministerstwu Kultury i Sztuki działalność muzeów, wymagały stworzenia takiego planu naukowo-badawczego, w którym obok problematyki naukowej byłaby mocno zaznaczona koncepcja „otwartych drzwi” dla współpracy wszystkich etnografów. Za tę wspólną płaszczyznę uznano Polski Atlas Etnograficzny. Miał on stworzyć wielostronną bazę źródłową nie tylko uzupełniającą luki w istniejącym materiale etnograficznym, ale ułatwiającą wytyczanie kierunków nowej tematyki badawczej.

Na decyzje dotyczące priorytetu prac atlasowych miały niewątpliwie wpływ zarówno dotychczasowe zainteresowania badaniami atlasowymi, zapoczątkowane przed wojną przez prof. K. Moszyńskiego (w ich wyniku ukazały się trzy zeszyty *Atlasu* w latach 1934–1937), jak i prace podejmowane po wojnie w Katedrze Etnografii Uniwersytetu Lubelskiego i Poznańskiego.

Prace nad Polskim Atlasem Etnograficznym prowadzone w ramach Instytutu koncentrowały się w Zakładzie (przemianowanym następnie na Pracownię) we Wrocławiu, kierowanym w tym okresie przez prof. J. Gajka, przy doraźnej współpracy w pracach terenowych etnografów z wielu innych ośrodków PAN, katedr i muzeów. Atlasowe prace dokumentacyjne nie wyczerpywały jednak programu badawczego całego Zakładu. Równolegle podejmowano problematykę formowania się zjawisk kulturowych w układzie regionalnym. Prowadzone zespołowo studia monograficzne wybranych terenów zdominowały w latach następnych plany naukowe placówek etnograficznych Instytutu. Monografie regionalne, jak i tematyczne, dotyczące wybranych dziedzin kultury ludowej oparte były na zakrojonych na szeroką skalę pracach terenowych.

Zarówno studia atlasowe, jak i monograficzne były w wielu przypadkach kontynuacją prac rozpoczętych przed II wojną światową i prowadzonych bezpośrednio po niej przez katedry uniwersyteckie, Polskie Towarzystwo Ludoznawcze, Instytut Śląski i inne. Powstanie Instytutu Historii Kultury Materialnej PAN pozwoliło stworzyć organizacyjną i finansową bazę dla badań rozproszonych po różnych ośrodkach, integrując równocześnie, nieliczną jeszcze w tym okresie, kadrę naukową uniwersytetów i placówek Instytutu dla realizacji wspólnych celów badawczych.

Obiektami badań monograficznych były środowiska wiejskie Mazowsza, Podlasia, Śląska, Karpat, Wielkopolski i Kujaw. W wyniku kilkuletnich studiów powstało szereg opracowań monograficznych. Dla obszaru Górnego Śląska wymienić należy dwutomową monografię *Stare i Nowe Siolkowice*, wydaną w latach 1963–1966, pod redakcją prof. Mieczysława Gładysza, oraz szereg uzupełniających monografii tematycznych, dotyczących m.in. budownictwa,

struktury społeczno-zawodowej ludności wsi, rzemiosła, współdziałania gospodarczego na wsi, żywienia.

Jak w wielu innych przypadkach studiów regionalnych, badania na Górnym Śląsku nawiązywały do rozpoczętych w 1939 r. prac badawczych obejmujących Śląsk w granicach II Rzeczypospolitej, organizowanych m.in. przez Polską Akademię Umiejętności w Krakowie oraz kontynuowanych bezpośrednio po wojnie przez M. Gładysza w Instytucie Śląskim w Katowicach. Od 1954 r. prace te stanowiły podstawę planów Zakładu Etnografii w Krakowie przy szerokim udziale w badaniach terenowych pracowników naukowych i studentów z różnych placówek badawczych i katedr. Przyczyniało się to do wspomnianej przeze mnie integracji środowiska etnograficznego w tym okresie.

Na terenie Mazowsza pierwsze badania monograficzne podjęto nad kulturą ludową jednego z bardziej zachowawczych regionów – Kurpiowskiej Puszczy Zielonej. Wyniki prac, zainicjowanych przez prof. W. Dynowskiego, a następnie kierowanych przez prof. A. Kutrzebę-Pojnarową, opublikowane zostały w trzech tomach monografii *Kurpie Puszcza Zielona* w latach 1962–1965. Ponadto wydano pięć monografii tematycznych poświęconych sztuce, rzemiosłu, budownictwu, przemianom społecznym i kulturowym oraz monografii Myszyńca – głównego centrum regionu (patrz: Bibliografia). Badania kurpiowskie nie były kontynuacją wcześniej prowadzonych prac. Inspiracją dla nich były natomiast prace z końca XIX i 1 poł. XX wieku: Karola Potkańskiego, Ludwika Krzywickiego, Adama Chętnika, Franciszka Piaścika i innych. Monografia Kurpiowskiej Puszczy Zielonej jest najpełniejszym opracowaniem tego regionu w literaturze etnograficznej.

Celem monografii poświęconych wsi śląskiej, podobnie jak kurpiowskiej, była rekonstrukcja najbardziej istotnych elementów tradycyjnej kultury regionu oraz przedstawienie współczesnego obrazu wsi z jej różnorodnością form, uwarunkowań, zmian i przeobrażeń. Takie ujęcie najczęściej pociągało za sobą odejście od stosowanego w dawnych opracowaniach klasycznego podziału na kulturę materialną, społeczną i duchową na rzecz analizy kilku wybranych dziedzin kultury, najbardziej charakterystycznych dla danej społeczności, przedstawionych w kontekście innych zjawisk kulturowych.

Kontynuacją prac ośrodka warszawskiego były badania prowadzone w okręgu ostrołęckim oraz w tzw. regionie kołbielskim. Ich przedmiotem były przeobrażenia społeczno-gospodarcze i kulturowe wsi, dokonujące się pod wpływem uprzemysłowienia i zmian struktury społeczno-zawodowej, tradycje historyczne i współczesność wsi drobnoszlacheckich na Mazowszu oraz rodzina chłopska na Mazowszu i Podlasiu.

Badania monograficzne na obszarze Karpat, szczególnie w pierwszym okresie działalności Instytutu, stały się przykładem współpracy ośrodków etnograficznych IHKM w Krakowie, Warszawie i Łodzi. Wkład ośrodka krakowskiego w badania Karpat przed powołaniem do życia Zakładu Etnografii związany był przede wszystkim ze studiami prowadzonymi przez prof. K. Dobrowolskiego, które dotyczyły polskiej ludności rolniczej i pasterskiej w Karpatach Zachodnich

oraz kształtowania się i rozpadu związków rodowych na Podhalu. Znaczną grupę stanowiły, przygotowane pod kierunkiem prof. M. Gładysza, opracowania monograficzne poświęcone wybranym tematom szczegółowym, m.in. budownictwu, rzemiosłu, hodowli i pasterstwu, pożywieniu, zdobywaniu i użytkowaniu wody. Prace te były realizowane zarówno przez Zakład Etnografii IHKM PAN, jak i Katedrę Etnografii Słowian Uniwersytetu Jagiellońskiego.

Studia nad kulturą ludową Karpat, prowadzone w Zespole Etnograficznym Instytutu w Łodzi, pod kierunkiem prof. K. Zawistowicz-Adamskiej, obejmowały zagadnienia związane z pasterstwem, hodowlą, gospodarką mleczną oraz migracjami zarobkowymi na Podhalu. Zakończono je opracowaniami monograficznymi tych tematów. Badania ośrodka warszawskiego natomiast obejmowały dawne i obecne formy organizacji pasterstwa w Bieszczadach, powojenne przeobrażenia gospodarczo-społeczne i kulturowe wsi bieszczadzkich oraz powstanie współczesnej społeczności wiejskiej na tych terenach.

Zainteresowanie kulturą ludową Karpat, nie tylko w Polsce, ale i w innych krajach, w których granicach znajdował się ten obszar górski, przyczyniło się do powołania jednej z pierwszych po wojnie organizacji międzynarodowych dla wspólnych badań etnograficznych. W 1959 r., z inicjatywy Polski i Czechosłowacji, w ramach Polskiej Akademii Nauk, powstała Międzynarodowa Komisja do Badania Kultury Ludowej Karpat, pod kierunkiem prof. M. Gładysza, w skład której wchodziły – poza wymienionymi krajami: Węgry, Rumunia, ZSRR (Ukraina), a po poszerzeniu w 1976 r. Komisji o kraje bałkańskie – także Bułgaria i Jugosławia.

Działalność Komisji była znakomitym przykładem pierwszego po II wojnie tak szerokiego pod względem problemowym i długotrwałego współdziałania etnologów z krajów Europy Środkowo-Wschodniej i Południowej. W ramach działalności Komisji przystąpiono do opracowania ujęć syntetycznych trzech wybranych tematów. Ich koncepcje zostały opracowane przez sekcje krajowe: architektura – Czechosłowacja, pasterstwo – Polska, folklor zbójnicki – Słowacja i Ukraina.

W zespole Zakładu Etnografii w Krakowie, kierowanym przez prof. K. Dobrowolskiego, współpracującym z Zakładem Etnografii Ogólnej UJ, prowadzone były prace na temat kształtowania się kultury robotniczej w Małopolsce w latach 1880–1939 i procesu formowania się nowej kultury mas pracujących w Polsce Ludowej. Z tego zakresu przygotowano prace poświęcone kulturze górników solin wielickich, ośrodkowi górnictwu Siersza XIX i XX w. i wczesnym robotniczemu w Polsce.

Należy jeszcze wspomnieć o działalności Pracowni Etnograficznej w Poznaniu, w której do 1962 r., tj. do chwili zmiany profilu badań z etnografii Polski na etnografię powszechną, prowadzone były prace nad monografią etnograficzną Wielkopolski. Do momentu ich przerwania wydano materiały dotyczące budownictwa ludowego w Wielkopolsce.

W krótkim okresie istnienia Zespołu Etnograficznego Instytutu w Toruniu, kierowanego przez prof. Marię Prüfferową, podjęto prace z zakresu historii

kultury ludowej terenu Kujaw, opracowując wybrane zagadnienia z zakresu budownictwa ludowego.

Badania o charakterze monograficznym, ukierunkowane początkowo wyłącznie na problematykę etnograficzną ziem polskich, zostały w latach 60-tych rozszerzone na inne kraje i narody, co doprowadziło w 1962 r. do wyodrębnienia się kierunku etnografii powszechnej. Zainteresowania problematyką kulturową ludów świata, realizowane w IHKM pod kierunkiem prof. W. Dynowskiego i prof. Marii Frankowskiej, koncentrowały się w tym okresie na kulturze ludów Azji Środkowej, kulturze Indian obu Ameryk, dziejach Polonii latynoamerykańskiej i północnoamerykańskiej oraz – w ramach współpracy z Instytutem Etnografii Bułgarskiej Akademii Nauk (w latach 1966–1970) – na kulturze wsi bułgarskiej.

W 1965 r. na terenie Mongolii rozpoczęty został jeden z największych realizowanych w historii polskiej etnografii program systematycznych badań terenowych poza granicami kraju. W badaniach prowadzonych w ramach ekspedycji aż do 1980 r. obok pracowników IHKM PAN uczestniczyli etnografowie z Katedry Etnologii i Antropologii Kulturowej Uniwersytetu Warszawskiego. Po raz pierwszy przedmiotem studiów mongolistycznych stał się proces przechodzenia od tradycyjnej formy koczowniczej gospodarki pasterskiej do form gospodarki spółdzielczej z charakterystycznymi dla niej elementami osadnictwa. Badaniami objęto zmiany w strukturze społecznej, w stosunkach etnicznych, w funkcjonowaniu rodziny i systemu pokrewieństwa, we wzorcach osobowych, życiu codziennym i obrzędowym, zachowaniach ludycznych. Przedmiotem studiów stał się także proces adaptacji młodzieży mongolskiej do środowiska pasterskiego. Badania prowadzono we wszystkich ważniejszych regionach Mongolii, wśród wielu mongolskich grup etnicznych. Po raz pierwszy w światowej mongolistyce objęto nimi Torgutów ałtajskich. Wynikiem prac ekspedycji było sześć książek (jedna w jęz. angielskim), dwa wydawnictwa zbiorowe i kilkadziesiąt artykułów.

Studia amerykańskie prowadzone w Pracowni w Poznaniu koncentrowały się na współczesnych przeobrażeniach kulturowych w Ameryce Łacińskiej, ruchach społeczno-religijnych w Ameryce Środkowej i Południowej oraz procesach kształtowania się i rozwoju struktur społeczno-kulturowych tych obszarów. Przedmiotem studiów były również zagadnienia związane z funkcjonowaniem wiejskich struktur w Ameryce Południowej w okresie prekolumbijskim i po konkwiescie. Prowadzone przy szerokiej współpracy z Instytutem Etnologii i Antropologii Kulturowej Uniwersytetu Poznańskiego studia amerykańskie zapoczątkowały rozwój tej dziedziny w innych placówkach naukowych, kształcąc pierwszych w Polsce specjalistów w tym zakresie, m.in. w ramach ogólnopolskich seminariów amerykańskich.

Osobną grupę zagadnień związanych z problematyką amerykańską stanowiły badania nad miejscem i rolą Polaków w krajach Ameryki Łacińskiej i ich szeroko pojętym wkładem w rozwój cywilizacyjny i kulturowy tych państw w XIX i XX w. oraz udziałem Polaków w poznawaniu tej części kontynentu amerykańskiego. Kilkanaście prac z tego zakresu wypełniło lukę w historii badań etnograficznych dotyczących tego terenu.

Trzecim znaczącym zespołem tematycznym były studia nad procesami etnicznymi w Ameryce Północnej, ze szczególnym uwzględnieniem problemów mniejszości narodowych, jak również nad współczesnymi dziejami Polonii i analizą jej roli w strukturze etnicznej Stanów Zjednoczonych Ameryki Północnej. Nowatorskie i odpowiadające na wiele pytań badawczych prace poświęcone tym zagadnieniom znalazły się w szerokim obiegu naukowym w kraju i za granicą.

Wyniki wszystkich studiów z zakresu amerykanistyki, opartych zarówno na własnych badaniach terenowych, jak i na reinterpretacji publikowanych materiałów źródłowych, umożliwiły nie tylko weryfikację wielu przyjętych w nauce światowej stwierdzeń, ale także na ich uzupełnienie.

Mimo ograniczonych sytuacją polityczną możliwości realizowania badań w zakresie etnografii powszechnej nawiązano współpracę międzynarodową, która umożliwiła badania porównawcze. Pod kierunkiem prof. W. Dynowskiego i zaproszonej do współpracy prof. Bronisławy Kopczyńskiej-Jaworskiej, w latach 1966–1970 prowadzone były wspólne polsko-bułgarskie badania nad współczesnymi przemianami lokalnej społeczności wiejskiej i rodziny. W pracach ekspedycji, poza pracownikami Zakładu, brali udział pracownicy Katedry Etnologii i Antropologii Kulturowej w Warszawie i Katedry Etnografii Słowian UJ w Krakowie. Badania te, prowadzone w okręgu Widin w pń.-zach. części Bułgarii, dostarczyły materiału porównawczego do studiów nad prawidłowością przemian społeczno-kulturowych wsi w krajach o różnych drogach rozwoju historycznego, a znajdujących się (w okresie prowadzonych prac) w podobnych warunkach ustrojowych i ekonomicznych. Pomimo trudności w realizacji badań nad niektórymi tematami, wobec znacznego upolitycznienia etnografii bułgarskiej, zgromadzony materiał pozwolił na uzyskanie szerokiej perspektywy porównawczej dla studiów nad kulturą wsi polskiej. Opracowana monografia bułgarskiej wsi Widin, wysoko oceniona przez wybitnego etnologa bułgarskiego prof. Christo Wakarelskiego, ze względów politycznych (brak podejścia marksistowskiego) ukazała się wyłącznie w języku polskim.

Duże znaczenie w upowszechnieniu na forum międzynarodowym prac polskich etnografów, zarówno w zakresie etnografii Polski, jak i powszechnej, miało powołanie do życia w 1975 r. obcojęzycznego wydawnictwa Zakładu *Ethnologia Polona*.

Omówione powyżej prace prowadzone były w Zakładzie Etnografii IHKM PAN od okresu jego powstania do lat 70-tych. W tym czasie zaczyna narastać potrzeba podsumowania ponad 25-letnich dokonań badawczych w zakresie etnografii. W różnych środowiskach etnograficznych dyskutowana była konieczność podjęcia zbiorowego opracowania zarysu etnografii Polski, odpowiadającego nowym założeniom teoretycznym i wymaganiom metodycznym okresu gwałtownych przemian politycznych, społeczno-gospodarczych i kulturowych kraju. Zainicjowane w Zakładzie Etnografii IHKM PAN prace nad syntezą etnografii Polski oparte były na ścisłej współpracy etnografów tej placówki z pracownikami katedr i muzeów. Głównym celem tego zbiorowego opracowania było przedstawienie procesów przemian kulturowych na wsi, poczynając od

tradycyjnego modelu kultury, jaki pozostawiła po sobie epoka pańszczyźniana po wieś współczesną i przewidywane kierunki jej dalszego rozwoju. Dorobek okresu powojennego stanowił bazę obszerną i wystarczającą do przedstawienia w podstawowym zrębie kierunków przemian kultury wsi polskiej XX w. (*Etnografia Polski*, 1976, s. 48).

Nie wszystkie jednak dziedziny kultury wsi i nie wszystkie regiony zostały opracowane w syntezie w sposób dostatecznie szczegółowy. Wynikało to z istniejących jeszcze „białych plam” na mapie etnograficznych badań w Polsce, jak i luk w problematyce badawczej dyscypliny. Pomimo tych braków dwutomowa synteza etnografii Polski jest pierwszą tego rodzaju pracą w okresie powojennym i do chwili obecnej, wobec braku podręcznika z zakresu etnografii Polski, spełnia również i tę rolę.

Okres od ukazania się w 1980 r. II tomu syntezy aż do lat 90-tych zaznaczył się w pracach Zakładu powrotem do tematów indywidualnych, wstrzymanych realizacją priorytetowego, zbiorowego zadania wydawniczego.

W zakresie etnografii Polski zakończono szereg prac stanowiących podsumowanie, często wieloletnich badań. Należały do nich prace monograficzne, które były realizowane w Zakładzie warszawskim, dotyczące roli tradycji ludowej w społeczeństwie polskim XIX i XX w., społecznych funkcji sztuki ludowej i miejsca, jakie zajmowała w myśli społecznej, polityce kulturalnej oraz praktyce działania w okresie zaborów, II Rzeczypospolitej i Polsce Ludowej, oświaty i jej roli w społeczno-kulturowych przeobrażeniach wsi w okresie zaborów, II Rzeczypospolitej, w latach wojny (1939–1945) i w Polsce Ludowej. Z zakresu etnografii historycznej powstała praca poświęcona kulturze mazowieckiej wsi pańszczyźnianej XVIII i pocz. XIX w., omawiająca organizację tej wsi, problemy osadnictwa wiejskiego, rodziny, funkcjonowania gospodarstwa chłopskiego. W tym czasie w Zakładzie podjęte zostają prace nad nową w polskich badaniach dziedziną – etnografią miasta (na przykładzie Żyrardowa). Temat etnografii miasta będzie w następnych latach integrował etnografów zajmujących się tą problematyką w innych ośrodkach, przede wszystkim w Łodzi, i doprowadzi do powstania Polskiego Towarzystwa Etnologii Miasta.

Nowym tematem podjętym w Zakładzie w tym okresie są również zagadnienia z zakresu antropologii tańca, w ramach studiów nad niewerbalnym komunikowaniem się w kulturze, które w latach następnych objęły zagadnienia dotyczące kinetycznego aspektu obrzędów. Wyniki tych badań w latach 90-tych opublikowano w pracy poświęconej analizie ruchu oraz tańca w mitach i obrzędach, wydanej w języku polskim i angielskim.

Bardzo dużym dorobkiem wydawniczym w tym okresie może się poszczycić Pracownia Etnograficzna w Krakowie, realizująca badania na terenie Karpat Polskich. Są to zarówno opracowania zbiorowe, stanowiące monografie regionalne kultury ludowej poszczególnych regionów Karpat: Beskidu Śląskiego, Beskidu Sądeckiego i nieco później Beskidu Żywieckiego, jak i monografie tematyczne dotyczące medycyny ludowej, pożywienia, stroju, obrzędowości oraz liczne artykuły poświęcone innym dziedzinom kultury.

W latach 80-tych ukończono prace nad kolejnymi zeszytami *Atlasu Etnograficznego*. Mimo dużych trudności finansowych i kadrowych, w Pracowni PAE we Wrocławiu przygotowano IX, przedostatni zeszyt *Atlasu*. Szanse na druk VII, VIII i IX zeszytu, wobec ogromnych kosztów wydawnictw kartograficznych, były jednak znikome. W tej sytuacji podjęto decyzję o przystąpieniu do opracowywania komentarzy, które miałyby charakter ujęć problemowych. Pozwoliła ona na ocalenie wieloletniego dorobku Pracowni Atlasu, uzupełniając wydane w szczęściu zeszytach mapy – komentarzami.

W Pracowni poznańskiej Zakładu Etnografii ukazują się w tym czasie liczne opracowania książkowe i artykuły poświęcone dziejom Polaków oraz skupisk polonijnych na terenie Ameryki Południowej, Środkowej i Meksyku i ich udziałowi w rozwoju cywilizacyjno-kulturalnym tych ziem. Inne prace przedstawiają obraz Indian zamieszkujących te tereny w społeczeństwie polskim.

Znaczącą pozycję stanowi wydana w 1983 r. praca o Polonii Amerykańskiej, oparta na bogatym materiale terenowym zgromadzonym przez autora w czasie kilkakrotnych pobytów w Stanach Zjednoczonych, stanowiąca pierwsze w etnologii tak szerokie kompendium wiedzy o życiu i działalności tej grupy.

Rozwój badań amerykańskich, zapoczątkowanych przez prof. M. Frankowską i przez nią konsekwentnie rozwijanych oraz nawiązanie kontaktów naukowych z Meksykiem stworzyły możliwości podejmowania badań terenowych. W organizowanych przez środowisko amerykańistów (głównie z Uniwersytetu Poznańskiego) ekspedycjach, m. in. do Peru i Meksyku, brali udział pracownicy Zakładu. Równocześnie rozwijane były studia etnohistoryczne oparte na bogatych materiałach źródłowych, znajdujących się w archiwach Hiszpanii i Meksyku oraz unikalnej literaturze przedmiotu. W wyniku tych badań ukazują się prace dotyczące współczesnej kultury Indian Peru i kultury Indian Meksyku w okresie konkwisty, jak i historii samej konkwisty.

Bogaty jest również dorobek zakończonej w 1980 r. ekspedycji mongolskiej. W ramach Zakładu powstają znaczące w międzynarodowym środowisku mongolistów prace poświęcone rodzinie pasterskiej w Mongolii, mongolskim grupom etnicznym, zachowaniom ludycznym w kulturach pasterskich, ich symbolice i związkom z magią (praca wydana w języku angielskim).

Wiele prac, które ukazały się w latach 80-tych stało się podstawą uzyskania przez pracowników Zakładu stopnia naukowego doktora habilitowanego oraz tytułów profesora.

Ponad dziesięć lat istnienia III Rzeczypospolitej daje dostateczną perspektywę pozwalającą na podsumowanie działalności Zakładu w tym okresie. Zmiany dokonane w organizacji nauki oraz likwidacja pozamerytorycznych ograniczeń (szczególnie w naukach humanistycznych) stosowanych m. in. przy wyborze problematyki badawczej znacząco wpłynęły na zakres i sposoby realizacji zadań badawczych Zakładu.

Zmiany organizacji nauki (szczególnie w sposobach jej finansowania) miały swoje źródło przede wszystkim w pewnym ograniczeniu paternalistycznej roli państwa w badaniach naukowych. Zmuszało to naukę do konfrontacji z zasadami

wolnego rynku i konkurencyjności. Konieczność przystosowania się do nowych warunków budziła pewien niepokój. Rekompensowała go jednak możliwość realizowania problematyki badawczej w warunkach tak długo oczekiwanej swobody rozwoju nauki, nieograniczonej żadnymi względami politycznymi czy koniunkturalnymi. W zakresie organizacji największe zmiany dotyczyły wydawnictw. Zakład Narodowy im. Ossolińskich przestał pełnić rolę centralnego wydawnictwa Polskiej Akademii Nauk. Prace związane z redagowaniem, przygotowaniem do druku, organizacją druku i dystrybucją wydawnictw przejęte zostały przez Instytut. Dla Zakładu wydającego roczniki *Etnografii Polskiej*, *Ethnologii Polona* oraz prace z serii „Biblioteki Etnografii Polskiej” zadanie to było trudne, wymagające pogłębienia wiedzy redakcyjnej i znacznie obciążające pracowników pełniących funkcje redaktorów i sekretarzy tych wydawnictw.

Demokratyczne zasady kierowania Instytutem pozwoliły na wyłonienie drogą wyboru nowych władz. Dyrektor i jego zastępcy reprezentowali wszystkie dyscypliny wchodzące w skład Instytutu. Również Rada Naukowa wyłoniona została drogą wyboru, a nie – jak dotąd – na zasadzie nominacji jej członków. Osiągnięcia naukowe Zakładu i jego udział w dorobku Instytutu uzasadniły dokonanie w 1992 r. zmiany nazwy Instytutu Historii Kultury Materialnej na Instytut Archeologii i Etnologii PAN.

Procesy transformacji, obejmujące wszystkie dziedziny życia w Polsce, otworzyły również przed nauką nowe perspektywy badawcze. Pozwoliły one na tworzenie nowych planów naukowych, których, jak już wspominałam, nie ograniczały względy pozamerytoryczne a jedyną trudnością w ich realizacji były zbyt ograniczone środki finansowe. W działalności naukowej Zakładu przejście do problematyki badawczej odpowiadającej aktualnym potrzebom etnologii nie musiało dokonywać się w sposób radykalny. Wiele tematów podjętych przez pracowników Zakładu w latach 80-tych dotyczyło bowiem problemów badawczych, które stały się priorytetowe w nowej rzeczywistości. Należały do nich m.in. prowadzone w Zakładzie badania nad pluralizmem kulturowym społeczeństwa Stanów Zjednoczonych, jak i badania dziejów Polonii latynoamerykańskiej i północnoamerykańskiej.

Ciągle jednak poza możliwościami realizacji pozostawały tematy ściśle związane z zagadnieniami mniejszości narodowych, świadomości etnicznej, czy narodowej, tożsamości kulturowej i próbami określenia jej głównych wyznaczników na terenach poddanych silnej i bezwzględnie prowadzonej polityce unifikacji i asymilacji kulturowej, jak to miało miejsce na obszarze Związku Radzieckiego. Pewne próby badań niektórych z tych zagadnień podejmowane były w czasie wyjazdów badawczych do Gruzji, w latach 80-tych, w ramach oficjalnie akceptowanych studiów nad historią Polonii gruzińskiej w XIX wieku.

Również pierwsze kontakty z Akademią Nauk Białoruskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej dawały możliwości pewnych, wprawdzie bardzo skromnych, badań źródłowych dotyczących XIX i pocz. XX w.

Rozpad Związku Radzieckiego zmienił radykalnie istniejącą sytuację. Powstałe Republiki, szczególnie w pierwszym okresie swego istnienia, umożliwiły reali-

zacie współpracy naukowej w zakresie tematów obalających mit o etnicznej homogeniczności obszarów Europy Środkowo-Wschodniej. Pozwoliło to na podjęcie tematów nurtujących środowisko etnograficzne w Polsce, od wielu lat niemożliwych do realizacji.

Zawarta w 1991 r. trzyletnia umowa między Instytutem Archeologii i Etnologii PAN, a Instytutem Sztuki Etnografii i Folkloru Akademii Nauk Białoruskiej Republiki rozpoczęła trwające do dziś badania terenowe w zachodnich i centralnych rejonach Białorusi. Materiały zgromadzone przez pracowników Zakładu, uzupełnione unikalnymi źródłami odnalezionymi w archiwach białoruskich, pozwoliły na znaczne uzupełnienie stanu wiedzy o stosunkach etnicznych w BSRR, na dawnych Kresach Wschodnich II Rzeczypospolitej oraz niepodległej Republice Białorusi. Po raz pierwszy przedmiotem szczegółowych studiów stał się proces kształtowania tożsamości etnicznej i narodowej ludności polskiej na badanym obszarze, w zmieniającej się sytuacji historycznej, przede wszystkim XX w. Jednym z osiągnięć badawczych było ukazanie fenomenu przetrwania enklaw katolickich (polskich) na terenach zamieszkałych przez ludność prawosławną, jak też opis i analiza tego zjawiska na przykładzie Puszczy Nalibockiej. Dotychczasowym efektem badań jest ponad 30 artykułów oraz książka poświęcona wyznacznikom tożsamości etnicznej (narodowej) Polaków na Białorusi.

Nawiązując do prowadzonych poprzednio badań rozszerzano studia nad Polonią gruzińską, obejmując nimi okres po rewolucji radzieckiej, a także po powstaniu Republiki Gruzjińskiej. Podobnie jak w studiach białoruskich skoncentrowano się na zagadnieniu tożsamości etnicznej badanych zbiorowości, mechanizmie przekazywania dziedzictwa kulturowego, a także kontaktach międzyetnicznych. Dalszymi badaniami objęto także diasporę gruzińską w Polsce i jej rolę w kulturze polskiej okresu międzywojennego. Prowadzone w Zakładzie badania, licznie ukazujące się artykuły, udział w utworzeniu (w 1990 r.) i redagowaniu pisma *Pro Georgia*, jedyne w Polsce wydawnictwa poświęconego historii i życiu mniejszości gruzińskiej, poszerzyło krąg osób podejmujących badania w tym zakresie.

Zagadnieniom etnicznym poświęcone są także pierwsze w Polsce badania nad współczesnymi problemami narodowościowymi w Chinach, ze szczególnym uwzględnieniem sytuacji mniejszości etnicznych i narodowych. Wieloletnie badania terenowe, trwające od 1997 r., zostały wsparte umową zawartą z Instytutem Narodowości Akademii Nauk w Pekinie. Koncentrują się one na zachodnich i południowo-zachodnich prowincjach Chin (Junnan, Xinjiang, Guangxi). Głównym ich celem jest ukazanie sytuacji społeczno-etnicznej, zwłaszcza na peryferiach kraju. Jednym z efektów prac badawczych jest wyjaśnienie mało znanych i nieobecnych dotychczas w polskich publikacjach tematów, w tym także dotyczących najnowszej historii pogranicza chińsko-tybetańskiego. Wśród kilku publikacji, będących wynikiem badań, na szczególną uwagę zasługuje artykuł poświęcony różnicowaniu etnicznemu Chin.

Do problematyki etnicznej należy również zaliczyć badania terenowe prowadzone w latach 1991–1993 w Kazachstanie i obwodzie Irkuckim Rosji nad

tamtejszą kolonią polską. W ich wyniku powstało kilka artykułów oraz zgromadzono znaczny materiał terenowy złożony w archiwum Zakładu.

W Zakładzie warszawskim wzrasta zainteresowanie szczególną kategorią konfliktów, jaką stanowią konflikty etniczne. Kwestii tej poświęcone zostały opracowania teoretyczne. Była ona również omawiana na przykładzie różnych grup i krajów. Konfliktom etnicznym poświęcona jest praca zbiorowa, redagowana przez pracowników Zakładu.

Problemy mniejszości narodowych dominują w pracach Pracowni Etnologicznej w Poznaniu. Badania dotyczą niemieckiej ludności przybyłej w XVIII w. z Bambergu, osiedlonej w okolicach Poznania (tereny te znajdują się obecnie w granicach miasta). Prowadzone od lat studia poświęcone były głównie historii tej grupy i jej kulturze. Dopiero po 1990 r. mogły zostać rozszerzone o badania nad współczesną historią rodzin bambińskich, o analizę procesu ich asymilacji i adaptacji, o wkład przybyszów w kulturę polską. Liczne artykuły i cztery wydania monografii poświęconych Bambrom (również w języku niemieckim), powołanie do życia (w 1996 r.) Towarzystwa Bambrów Poznańskich, starania o otwarcie w Poznaniu Muzeum Bambińskiego, zaowocowały zawartą w 2000 r. umową IAiE z Uniwersytetem w Bambergu, której celem jest prowadzenie wspólnych badań w Polsce i Niemczech. Badania nad grupą Bambrów wzbudziły duże zainteresowanie ze względu na bezkonfliktowy proces asymilacji i integracji kulturowej, bliski idei Unii Europejskiej. Problematyka Bambińska weszła w 2001 r. do programu „Born in Europe”, realizowanego przez Komisję Kultury Unii Europejskiej w Brukseli.

Równocześnie prowadzone są badania nad rodzinami pochodzenia niemieckiego mieszkającymi na terenie Wielkopolski, w tym głównie w Poznaniu. Podstawowe problemy badawcze dotyczą procesów asymilacji, wzajemnych wpływów i relacji między ludnością polską i niemiecką oraz wkładu tej ostatniej w kulturę Polską.

Równoległe do prowadzonych, wymienionych powyżej prac, które likwidowały częściowo wspomniane „białe plamy” i dziedziny deficytowe w etnologii, kontynuowano długofalowe badania w zakresie etnografii Polski.

Prowadzone od wielu lat w Pracowni Krakowskiej i konsekwentnie realizowane są prace w zakresie monografii Karpat Polskich. Po ukazaniu się w latach 80-tych monografii Beskidu Śląskiego i Beskidu Sądeckiego, w 1992 r. ukazała się monografia Beskidu Żywieckiego, a w 2001 r. praca poświęcona Podhalu, jedyna w powojennej etnografii, oparta na bogatych materiałach terenowych i archiwalnych, zawierająca niepublikowane dotąd ilustracje i bogatą, wyczerpującą literaturę przedmiotu. Książka wzbudziła duże zainteresowanie nie tylko etnologów, ale została znakomicie przyjęta przez środowisko Podhalan. Szybkie rozejście się znacznego nakładu i liczne przesyłane do Redakcji pozytywne opinie świadczą o słuszności opracowania tego tematu.

Region karpacki pozostaje w dalszym ciągu terenem badań i opracowań całego Zespołu Pracowni Krakowskiej. Zgromadzone materiały pozwalają podjąć tematy dotyczące współczesnej wsi karpackiej – elementów wspólnych i róż-

niących kulturę tego regionu w nowych warunkach społeczno-gospodarczych. Podjęto nowe tematy, ważne we współczesnym obrazie wsi, jak starość w rodzinie i społeczności lokalnej, kobieta – jej pozycja w rodzinie i zawodzie, pomoc wzajemna i współdziałanie gospodarcze, ze szczególnym uwzględnieniem warunków ekstremalnych (m.in. takich jak powódź).

Dużą zasługą ośrodka krakowskiego jest doprowadzenie do reaktywowania (w 1993 r.) prac Międzynarodowej Komisji do Badania Kultury Ludowej Karpat i Bałkanów, przerwanej zmianami politycznymi zachodzącymi we wszystkich krajach wchodzących w skład Komisji. Wobec braku zgłoszenia ze strony Bułgarii i Jugosławii odnowiono działalność Komisji tylko w zakresie Karpat. Przy dużym wkładzie organizacyjnym i merytorycznym Pracowni Krakowskiej opracowano syntezę karpackiego folkloru zbójnickiego, która została wydana w Budapeszcie (w jęz. rosyjskim) oraz przygotowano do druku I tom architektury ludowej poświęcony budownictwu mieszkalnemu, który ukaże się w Pradze (w jęz. angielskim).

Prowadzone w Zakładzie warszawskim prace nad stosunkiem ludności chłopskiej do ziemi oraz jej miejscem w systemie wartości i świadomości społecznej Polaków, zakończone monografią wydaną w 1991 r., stanowiły punkt wyjścia dla nowego tematu, podjętego w związku z dokonującymi się obecnie zmianami, dotyczącego społeczności wiejskiej w warunkach transformacji. Przedmiotem analiz są m.in. zmiany stosunku do pracy, rola przywódców charyzmatycznych, sprawa trwałości sposobów myślenia i działania określanych jako „postkomunistyczne”. Zjawiska te, rejestrowane i poddawane analizie w momencie ich zaistnienia, stanowią bardzo ważne dla przyszłych badaczy źródło wiedzy o współczesnych zmianach na wsi i należy żałować, że temat ten rzadko stanowi przedmiot zainteresowań etnologów. Dokonywana w późniejszym okresie analiza tych zjawisk będzie tylko rekonstrukcją tego ważnego okresu w rozwoju wsi.

Studia z zakresu etnografii historycznej, dotyczące przeduwłaszczeniowej wsi mazowieckiej, były w latach 90-tych kontynuowane w zakresie badań nad życiem religijnym społeczności wiejskiej, kultem świętych, instytucjami parafialnymi, organizacjami i stowarzyszeniami społecznymi. Z tego zakresu opublikowano wiele artykułów.

W Zakładzie realizowane były również w tym okresie prace historyczne dotyczące europejskiego ubioru zawodowego (XIV–XVIII w.) oraz historii euroazjatyckiego filcownictwa od czasów średniowiecza do współczesności. Obie prace zostały wydane w jęz. angielskim.

Do prac z zakresu historii najnowszej, poświęconych etnologii miasta, zaliczyć należy prowadzone w tym czasie badania nad historią przedmieścia warszawskiego – Grochowa i kulturą jego mieszkańców, przedstawione szeroko w opublikowanym artykule.

W ramach studiów nad niewerbalnym komunikowaniem się w kulturze kontynuowano prace w zakresie obrzędów przejścia w rzeczywistości XX w. i ich aspektu kinetycznego. Podjęto też badania nad kodami i formami obyczajowości współczesnej. Z tego zakresu ukazało się szereg artykułów.

Ze studiami nad kultem świętych związane były, kierowane przez Pracownię poznańską, badania nad kultem Św. Wojciecha, stanowiące część dużego programu interdyscyplinarnego, poświęconego analizie znaczenia działalności Św. Wojciecha dla kultury europejskiej. W wyniku tych badań powstało wiele artykułów i książka poświęcona roli Św. Wojciecha w kulturze i tradycji ludowej. Rozwinięciem tej problematyki są podjęte ostatnio badania z zakresu etnologii religii na temat kultu miejsca w kulturze chrześcijańskiej i tybetańskiej.

W latach 90-tych nastąpiło bardzo ważne dla prac wydawniczych Zakładu zakończenie opracowań komentarzy do wydrukowanych sześciu Zeszytów PAE. Dzięki współpracy z Polskim Towarzystwem Ludoznawczym i energii Kierownika Pracowni Atlasu uzyskano środki na wydanie pięciu tomów Komentarzy poświęconych rolnictwu, hodowli, budownictwu, żywieniu, transportowi i komunikacji oraz zwyczajom, obrzędom i wierzeniom. Ostatni tom, który ukazał się po śmierci jego redaktora, zawiera wybrane mapy z niedrukowanych i nie mających szans (ze względów finansowych) na druk zeszytów *Atlasu* wraz z komentarzami. Obecnie archiwum PAE znajduje się w Filii Uniwersytetu Śląskiego w Cieszynie.

W zakresie badań amerykańskich w latach 90-tych powstają prace, będące wynikiem realizowanych od lat badań dotyczących etnohistorii Mezoameryki, ukazujące podbój Meksyku przez pryzmat zderzenia kultur. Prace, oparte na bogatym materiale źródłowym pochodzącym z archiwów hiszpańskich i meksykańskich, ukazały się w Polsce i w Hiszpanii. Wydana została też pierwsza polska edycja listów H. Cortesa o zdobyciu Meksyku, opatrzona licznymi komentarzami, oraz studia o J. Dantyszku i Nowym Świecie, oparte na unikatowych źródłach archiwalnych. Prace te, wydane również za granicą, weszły do obiegu międzynarodowego. Charakter etnohistoryczny mają trwające obecnie badania nad kulturą elit politycznych środkowego Meksyku w okresie przedhiszpańskim i wczesnokolonialnym.

Prowadzono ponadto prace dotyczące współczesnej Ameryki Łacińskiej. W ich ramach przygotowano wstępną redakcję słownika encyklopedycznego „Ludy i narody obu Ameryk” oraz realizowano badania nad wielokulturowością w krajach Ameryki Andyjskiej. W zakresie kontynuowanych od lat badań nad Polonią dokonano analizy sytuacji Polonii amerykańskiej po upadku komunizmu w Starym Kraju.

Należy jeszcze wspomnieć o badaniach terenowych prowadzonych od 1990 r. w pñ.-zach. części Indii i Pakistanie. Były one finansowane przez UNESCO i Ministerstwo Kultury, realizowane w większości poza planem Instytutu. Ich tematem był proces adaptacji pasterzy grupy Rabari, żyjącej na pograniczu hinduistyczno-islamskim, do kręgu tradycji radżpuckiej środowiska kastowego i związane z tym procesem zmiany form obrzędowości, kultu i religijności. Nowością jest omawianie problemu na szerszym tle, uwzględniającym nie tylko system kastowy, ale także formy współpracy i dystansu między grupami obecnymi w cywilizacji indyjskiej, co umożliwi wyjście poza stereotypowe wyobrażenia na temat hinduizmu. Zebrane materiały stały się podstawą studiów nad hinduizmem,

widzianym od wewnątrz, z perspektywy różnych warstw społeczeństwa – brami-
nów, radźputów, kupców, siudrów (pasterze Rabari), niedotykalnych i plemion.

Na tym chciałabym zamknąć prezentowanie prac, które były i są prowadzone
w Zakładzie i których wyniki weszły już do obiegu naukowego. Myślę, że
w następnym takim podsumowaniu (przedstawionym za parę lat) będzie moż-
na mówić o pracach naszych młodszych kolegów, którzy niedawno rozpoczęli
swoje badania.

Na zakończenie przedstawiam informację o wydawnictwach Zakładu, w więk-
szości ukazujących się od pierwszych lat powstania Instytutu. Do roku 2003 uka-
zało się 46 tomów *Etnografii Polskiej*, która – obok *Ludu* – jest pismem ogólno-
polskim, udostępniającym swe łamy również autorom zagranicznym. Wydano
55 tytułów „Biblioteki Etnografii Polskiej” (7 w języku angielskim). „Biblioteka”
jest serią wydawniczą ukazującą się najdłużej po 1945 r. Większość tytułów
stanowią prace pracowników Zakładu (jedynie 12 autorów nie było związanych
z Instytutem). 13 prac otrzymało nagrody wydawnicze. Ukazały się 23 tomy
Ethnologii Polony, drukowanej w językach kongresowych, prezentującej dorobek
naukowy polskich etnologów na forum międzynarodowym. W „Bibliotece
Etnografii Polskiej” i poza nią pracownicy Zakładu opublikowali ponad 100 książek
(nie licząc prac atlasowych).

Stopień naukowy profesora uzyskało 6 osób (były one pracownikami Zakła-
du od doktoratu do profesury). Stopień doktora habilitowanego i tytuł docenta
otrzymało 7 osób, doktora – 5. W 2003 r. Zakład Etnologii zatrudnia 18 osób:
3 profesorów, 5 docentów, 4 doktorów i 6 magistrów.

Podsumowując 50-lecie pracy Zakładu Etnologii IAE PAN pragnę, tak jak
zaznaczyłam na wstępie, uniknąć subiektywnych ocen wynikających z osobis-
tego zaangażowania w prace placówki, której byłam pracownikiem i wieloletnim
kierownikiem. Dokonany przeze mnie bilans działalności Zakładu upoważnia
mnie jednak do zwrócenia uwagi na pewne znaczące formy działania tej pla-
cówki i osiągnięte przez nią wyniki. Znalazły one odbicie w liczbie publikacji
pracowników Zakładu, w wydawanych przez Zakład czasopismach i seriach
wydawniczych oraz pracach zbiorowych.

Na uwagę zasługuje fakt, że plany naukowe Zakładu realizował zespół pra-
cowników, których liczba nie przekraczała wielkości zatrudnienia w poszczegól-
nych uniwersyteckich placówkach etnograficznych. W pierwszym dwudziesto-
leciu istnienia Zakładu zatrudnienie wynosiło 30 osób, w późniejszych latach
zostało zmniejszone i nie przekraczało 20 osób. Nastąpiło to w związku z likwi-
dacją Pracowni w Łodzi i Toruniu oraz ograniczeniem liczby pracowników PAE.

Cechą charakterystyczną działalności naukowej Zakładu, tak dawniej, jak
i obecnie, jest szeroki zakres realizowanej problematyki badawczej, zarówno
w zakresie etnografii Polski, jak i etnografii powszechnej. Podejmowane przez
pracowników tematy były z jednej strony odpowiedzią na stawiane etnologii pol-
skiej, zgodnie z potrzebą chwili, pytania badawcze, z drugiej nawiązywały
do problemów wiodących w etnologii światowej (do okresu III Rzeczypospolitej
w takim stopniu, na jaki pozwalały warunki polityczne kraju).

Dużą zasługą w utrzymywaniu kontaktów międzynarodowych, w zaznaczeniu naszej obecności w etnologii światowej, było wydawanie tomów prac zbiorowych z okazji Międzynarodowych Kongresów Nauk Antropologicznych i Etnologicznych oraz powołanie do życia wydawnictwa obcojęzycznego *Ethnologia Polona*. Kontakty międzynarodowe pogłębiały także organizowane przez Zakład ekspedycje etnograficzne do Mongolii i Bułgarii oraz zorganizowanie Międzynarodowej Komisji do Badania Kultury Ludowej Karpat i Bałkanów.

W stosunku do innych placówek etnograficznych Zakład posiada największą liczbę wydawnictw ukazujących się nieprzerwanie od pierwszych lat istnienia Instytutu. Zarówno czasopismo *Etnografia Polska*, jak i wydawnictwa seryjne oraz licznie ukazujące się prace zbiorowe pełniły rolę integrującą środowisko etnograficzne kraju. Zakrojona na szeroką skalę działalność wydawnicza Zakładu Etnologii wniosła duży wkład w rozwój tej dyscypliny w minionym 50-leciu. Znaczna liczba samodzielnych pracowników naukowych Zakładu pozwoliła tej placówce odegrać ważną rolę w procesie kształtowania i nadawania stopni naukowych pracownikom wielu ośrodków etnograficznych.

Podsumowując omawiany okres można stwierdzić, że dużą zasługą pracowników Zakładu i jego kolejnych kierowników było utrzymanie profilu naukowego tej placówki i konsekwentne realizowanie wspólnych celów badawczych, z których wiele zainicjowanych było przez twórców Zakładu. Zadanie to nie było łatwe wobec znacznej różnorodności zainteresowań naukowych poszczególnych pracowników reprezentujących różne podejścia teoretyczne i metodologiczne. Zaryzykowałabym jednak twierdzenie, że ten często trudny proces konfrontacji indywidualnych koncepcji badawczych z wspólnymi dla całego Zakładu zadaniami ogólnymi przyczynił się do konstruowania i realizowania trwałych planów naukowych Zakładu w ciągu całego omawianego okresu i zapewnił stabilizację oraz ciągłość działania w warunkach nowej rzeczywistości III Rzeczypospolitej.

BIBLIOGRAFIA*

- B a n i o w s k a E. 2000a [współautorstwo z K. Jagiełłą], Architektura ludowa, [w:] D. Tylkowa (red.), *Podhale. Tradycja we współczesnej kulturze wsi*, Kraków, s. 171–217.
 – 2000b, Bibliografia, [w:] D. Tylkowa (red.), *Podhale. Tradycja we współczesnej kulturze wsi*, Kraków, s. 439–453.
- B e s z t e r d a R. 1999a, Rodzina Holzerów, *Etnografia Polska*, t. XLIII, z. 1–2, s. 121–129.
 – 1999b, Kultura pszczelarska i jej miejsce w ekonomice indyjskiego stanu Himachal Pradesh, *Lud*, t. LXXXIII, s. 155–176.
 – 2000, Rodzina Szulców, *Etnografia Polska*, t. XLIV, z. 1–2, s. 125–138.

* Brak miejsca uniemożliwia zamieszczenie pełnej bibliografii prac składających się na bogaty dorobek Zakładu Etnologii IAE PAN. Zdecydowaliśmy się na ograniczenie liczby publikacji każdego z pracowników do pięciu – wybranych przykładowo – pozycji, zdając sobie sprawę, że pozwala to na prezentację znikomej części osiągnięć naszego Ośrodka, jak też poszczególnych osób tworzących jego historię. Autorka artykułu pragnie serdecznie podziękować wszystkim, którzy pomogli jej w opracowaniu i przygotowaniu tej Bibliografii do druku [Red.].

- 2001, Działalność Braci Morawskich w północnych Indiach, *Lud*, t. LXXXV, s. 119–141.
- 2002, Kinaurowie. Obraz współczesnych zmian społeczności plemiennej z dystryktu Kinnaur, Himaćal Pradeś, Indie, [w:] J. Derlicki, W. Lipiński (red.), *Pierwsze narody. Społeczności rdzenne i idea tubylczości we współczesnym świecie*, Warszawa, s. 147–155.
- Biernacka M.** 1962, *Potakówka. Wieś powiatu jasielskiego 1890 – 1910*, Warszawa.
- 1966, *Wsie drobnoszlacheckie na Mazowszu i Podlasiu. Tradycje historyczne a współczesne przemiany*, Wrocław.
- 1971, Rodzina na tle społeczności lokalnej bułgarskiej wsi Gramada, *Etnografia Polska*, t. XV, z. 1, s. 41–89.
- 1974, *Kształtowanie się nowej społeczności wiejskiej w Bieszczadach*, Wrocław.
- 1984, *Oświata w rozwoju kulturalnym polskiej wsi*, Warszawa.
- Bohdanowicz J.** 1974, Hlavné otázky Pol'ského etnografického atlasu a technika ich kartografowania, *Slovenský národopis*, rocz. 22, z. 3, s. 389–398.
- 1980 [współautorstwo z W. Sokołówną], Etnograficzne prace atlasowe w Europie, *Etnografia Polska*, t. XXIV, z. 2, s. 139–158.
- 1987a, Les Greniers, *Objets et Mondes. Revue du Musée de l'Homme-Muséum National d'Histoire Naturelle*, t. 24, z. 3–4, s. 143–156.
- 1987b, Regiony etnograficzne Polski w świetle wyników badań PAE, *Etnografia Polska*, t. XXXI, z. 2, s. 161–191.
- 1996, Pożywienie, [w:] tegoż (red.), *Komentarze do Polskiego Atlasu Etnograficznego*, t. 3: *Pożywienie i sprzęty z nim związane*, Wrocław, s. 7–71.
- Demski D.** 1992, Niektóre problemy pogranicza kulturowego na przykładzie społeczności pasterskich z północno-wschodnich Indii, *Etnografia Polska*, t. XXXVI, z. 1, s. 99–118.
- 1997, Cudzoziemcy w Nalibokach. Działalność gospodarcza w dobrach nalibockich w okresie od początku XVIII do końca XIX w., *Etnografia Polska*, t. XLII, z. 1–2, s. 73–92.
- 2000, „Najważniejsze, aby pamiętać”... Cmentarz jako źródło do badań tożsamości zbiorowej mieszkańców wsi na Białorusi i ich wyobrażeń na temat śmierci, *Etnografia Polska*, t. XLIV, z. 1–2, s. 79–98.
- 2002, Między kulturą chłopską a plemienną. Warli z Maharasztry w procesie przemian, [w:] J. Derlicki, W. Lipiński (red.), *Pierwsze narody. Społeczności rdzenne i idea tubylczości we współczesnym świecie*, Warszawa, s. 69–86.
- 2003, Nalibockie who is who. Możliwości analizy dokumentów, [w:] J. Kowalska, S. Szynkiewicz, R. Tomicki (red.), *Czas zmiany, czas trwania. Studia etnologiczne*, Warszawa, s. 63–84.
- Derlicki J.** 2002, Jukagirzy. Psi ludzie, [w:] J. Derlicki, W. Lipiński (red.), *Pierwsze narody. Społeczności rdzenne i idea tubylczości we współczesnym świecie*, Warszawa, s. 247–255.
- 2003a, The New People. The Yukaghir in the Process of Transformation, [w:] L. Mróz, Z. Sokolewicz (red.), *Between Tradition and Postmodernity. Polish Ethnography at the Turn of Millenium*, Warszawa, s. 121–136.
- 2003b, Narodziny czy odrodzenie? Polska tożsamość w Mołdawii, *Etnografia Polska*, t. XLVII, z. 1–2, s. 171–184.
- Drozd-Piasecka M.** 1992, Konflikt pozytywny Levisa A. Cosera, *Etnografia Polska*, t. XXXVI, z. 1, s. 25–33.
- 1998, Społeczność wiejska w okresie przełomu systemowego, *Etnografia Polska*, t. XLII, z. 1–2, s. 5–40.
- 2001, Andrzej Lepper – chłopski przywódca charyzmatyczny? (Wizerunek medialny przewodniczącego „Samoobrony”), *Etnografia Polska*, t. XLV, z. 1–2, s. 47–84.
- 2002, Postkomunizm. Ideowe i społeczne płaszczyzny dialogu, *Etnografia Polska*, t. XLVI, z. 1–2, s. 5–28.
- 2003, „Wiejska droga” do Unii Europejskiej: Retrospektywna wiwisekcja, [w:] J. Kowalska, S. Szynkiewicz, R. Tomicki (red.), *Czas zmiany, czas trwania. Studia etnologiczne*, Warszawa, s. 335–353.

- D y n o w s k i W. 1958, Dział IV Instytutu Historii Kultury Materialnej PAN, *Etnografia Polska*, t. I, s. 370–380.
- 1967, Etnografia w aktualnych tendencjach rozwojowych nauk społecznych, *Etnografia Polska*, t. XI, s. 17–29.
 - 1968, *Współczesna Mongolia*, Wrocław.
 - 1971, Założenia metodologiczne badań, *Etnografia Polska*, t. XV, z. 1, s. 15–32.
 - 1973, Modernizacja Mongolii w dwóch ustrojach społeczno-politycznych [w:] *Z badań nad społeczeństwem i kulturą Mongolii. Studia Mongolskie*, Wrocław, s. 11–33.
- F r a n k o w s k a M. 1967, *Podstawy gospodarki wiejskiej w Peru w ostatnim okresie panowania Inków i w pierwszym stuleciu po konkwiście. Wiek XVI i pierwsza połowa XVII*, Poznań.
- 1972, Z problematyki synkretyzmu religijnego Indian Meksyku, *Etnografia Polska*, t. XVI, z. 2, s. 11–29.
 - 1973, Etnografia polska po drugiej wojnie światowej (1945–1970), [w:] M. Terlecka (red.), *Historia etnografii polskiej*, Wrocław, s. 193–270.
 - 1976, De los estudios sobre la funciones de los elementos sacrales y profanes en la formacion de los centros urbanos en Mesoamerica, *Ethnologia Polona*, vol. 2, s. 7–28.
 - 1987, *Mitologia Azteków*, Warszawa.
- F r y c z o w a M. 1961, *Tradycyjne budownictwo ludowe Kujaw*, Toruń.
- G a j e k J. 1958, Znaczenie kartografii etnograficznej dla slawistyki w świetle prac nad polskim atlasem etnograficznym, [w:] *Z polskich studiów slawistycznych. Prace językoznawcze i etnogenetyczne na IV Międzynarodowy Kongres Slawistów w Moskwie 1958*, Warszawa, s. 217–232.
- 1959, Zadania i metody Polskiego atlasu etnograficznego, *Lud*, t. XLIV, s. 153–204
 - 1973, The Significance of the Polish Ethnographic Atlas for the Ethnology of Poland, [w:] *Poland at the 9th International Congress of Anthropological and Ethnological Sciences*, Wrocław, s. 43–68.
 - 1974, Z historii etnokartografii v Pol'sku, *Slovenský národopis*, rocz. 22, z. 3, s. 361–373.
 - 1976, Etnograficzne zróżnicowanie obszaru Polski, [w:] M. Biernacka, B. Kopczyńska-Jaworska, A. Kutrzeba-Pojnarowa, W. Paprocka (red.), *Etnografia Polski. Przemiany kultury ludowej*, t. 1, Wrocław, s. 143–177.
- G ł a d y s z M. 1959, Działalność naukowa etnograficznych placówek muzealnych w okresie powojennym, *Etnografia Polska*, t. II, s. 109–138.
- 1962, Zarys planu działalności i organizacji Międzynarodowej Komisji do Badania Kultury Ludowej w Karpatach, *Etnografia Polska*, t. VI, s. 15–40.
 - 1963, Kultura ludowa północno-zachodniej Opolszczyzny, [w:] M. Gładysz (red.), *Stare i Nowe Siolkowice*, cz.1, Wrocław, s. 34–58.
 - 1972a, Dorobek piśmienniczy i działalność bibliograficzna Juliusza Zborowskiego, [w:] J. Zborowski, *Pisma podhalańskie*, t. 2, Kraków, s. 403–442.
 - 1972b, Z zagadnień procesów kulturowych pogranicza etnicznego, *Zeszyty Naukowe UJ*, nr 305, *Prace Etnograficzne*, z. 6, s. 7–41.
- G ł a d y s z o w a M. 1960, *Wiedza ludowa o gwiazdach*, Wrocław.
- 1963, Budownictwo, [w:] M. Gładysz (red.), *Stare i Nowe Siolkowice*, t. 1, Wrocław, s. 349–508.
 - 1976, Budownictwo, [w:] M. Biernacka, B. Kopczyńska-Jaworska, A. Kutrzeba-Pojnarowa, W. Paprocka (red.), *Etnografia Polski. Przemiany kultury ludowej*, t. 1, Wrocław, s. 279–327.
 - 1978, *Górnośląskie budownictwo ludowe*, Wrocław.
 - 1984, Budownictwo i struktura osadnicza, *Etnografia Polska*, t. XXVIII, z. 1, s. 35–71.
- H e r m a n o w i c z - N o w a k K. 1976, Odzież, [w:] M. Biernacka, B. Kopczyńska-Jaworska, A. Kutrzeba-Pojnarowa, W. Paprocka (red.), *Etnografia Polski. Przemiany kultury ludowej*, t. 1, Wrocław, s. 379–405.
- 1984, Strój ludowy, *Etnografia Polska*, t. XXVIII, z. 1, s. 73–103.

- 1992, Strój ludowy, [w:] D. Tylkowa (red.), *Górale Beskidu Żywieckiego*, Kraków, s. 71–96.
- 1997, *Strój Górali Beskidu Śląskiego. Funkcje społeczno-kulturowe*, Warszawa.
- 2000, Strój ludowy, [w:] D. Tylkowa (red.), *Podhale. Tradycja we współczesnej kulturze wsi*, Kraków, s. 245–303.
- Jagiella K. 1973, Formy step w Polsce i ich występowanie, *Lud*, t. LII, s. 213–243.
- 1992, Budownictwo ludowe, [w:] D. Tylkowa (red.), *Górale Beskidu Żywieckiego*, Kraków, s. 49–72.
- 1994, Narzędzia do przeróbki ziarna zbóż na wsi polskiej, *Acta Universitatis Wratislaviensis*, No 1553, *Ethnologica*, z. 2, s. 163–235.
- 1995, Domy z podcieniem szczytowym, [w:] J. Bohdanowicz (red.), *Komentarze do Polskiego Atlasu Etnograficznego*, t. 2: *Budownictwo*, Wrocław, s. 41–62.
- 1996, Step, [w:] J. Bohdanowicz (red.), *Komentarze do Polskiego Atlasu Etnograficznego*, t. 3: *Pożywienie i sprzęty z nim związane*, Wrocław, s. 90–135.
- Kabzińska I. 1991, *Games of Mongolian Shepherds*, Warszawa.
- 1999, *Wśród „kościelnych Polaków”. Wyznaczniki tożsamości etnicznej (narodowej) Polaków na Białorusi*, Warszawa.
- 2000, Between Ethnic Group and Nation, *Ethnologia Polona*, vol. 21, s. 7–18.
- 2001, Utopijna idea słowiańskiej jedności w świetle podziałów w łonie katolicyzmu i prawosławia oraz konfliktów między „siostrzanymi Kościołami” (przykład Słowian wschodnich i zachodnich), *Etnografia Polska*, t. XLV, z. 1–2, s. 99–116.
- 2002, „Być może moglibyśmy żyć razem...” Dialog między judaizmem a chrześcijaństwem i zmiana modelu sąsiedztwa, *Etnografia Polska*, t. XLVI, z. 1–2, s. 77–100.
- Kłodnicki Z. 1980, Die Termine der Jahresfeuer in Europa. Erläuterungen zur Verbreitungskarte, [w:] M. Zender (red.), *Forschungen zum Etnologischen Atlas Europas und seiner Nachbarländer*, t. 1, Göttingen, s. 55–59.
- 1988, Die Dynamik des Wandels der traditionellen Sachkultur in Polen, [w:] N.-A. Bringeus (red.), *Wandel der Volkskultur in Europa. Festschrift für Günter Wiegelmann zum 60. Geburtstag*, t. 1, Münster, s. 325–347.
- 1992, Tradycyjne rybołówstwo śródlądowe w Polsce. Zarys historii sposobów, narzędzi i urządzeń rybackich w świetle metody retrogresywnej, *Acta Universitatis Wratislaviensis*, no 1318, Wrocław, s. 408+8.
- 1997, Kulturströmungen zwischen Elb- und Weichselstromgebiete in den letzten Jahrhunderten, [w:] J. Vařeka, M. Holubová, L. Petráňová (red.), *Evropský kulturní prostor-jednota v rozmanitosti. Sborník z 10. etnokartografického sympozia (Třešt' 25–29.III. 1966)*, Praha, s. 86–97.
- 2001, Metody geograficzna i retrogresywna w badaniach nad genezą tradycyjnej kultury, [w:] I. Bukowska-Floreńska (red.), *Studia Etnologiczne i Antropologiczne*, t. 5: *Miejsca i wartości symboliczne*, Katowice, s. 153–166.
- Kopacz M. 1992, Gospodarka rolno-hodowlana, [w:] D. Tylkowa (red.), *Górale Beskidu Żywieckiego*, Kraków, s. 27–48.
- Kowalska J. 1991, *Taniec drzewa życia. Uniwersalia kulturowe w tańcu*, Warszawa.
- 1995, *Koło bogów. Ruch i taniec w mitach i obrzędach*, Warszawa.
- 1999, Ruchowe desygnty transformacji osoby inicjowanej w cyklu obrzędów ludu Murmgin z Ziemi Arnhema, *Lud*, t. LXXXVIII, s. 133–154.
- 2001, In the Beginning was the Motion, *Ethnologia Polona*, vol. 22, s. 18–44.
- 2003, Czy potrzebne są nam obrzędy przejścia, [w:] J. Kowalska, S. Szykiewicz, R. Tomicki (red.), *Czas zmiany, czas trwania. Studia Etnologiczne*, Warszawa, s. 381–390.
- Kowalska-Lewicka A. 1961, Gospodarka i trzebież żarowa w Karpatach Polskich XIX i XX w. Uprawa krzycy, *Etnografia Polska*, t. V, s. 101–116.
- 1967, Młodzież wiejska na Podhalu w pierwszej połowie XIX w. (w świetle anonimowej relacji), *Łódzkie Studia Etnograficzne*, t. IX, s. 225–241.

- 1971, Die Volksnahrung der Bauern in Polen, *Acta Ethnographica Academiae Hungaricae*, t. XX (1–2), Budapest, s. 45–84.
 - 1980, *Hodowla i pasterstwo w Beskidzie Sądeckim*, Wrocław.
 - 1985, Wierzenia i zwyczaje związane ze śmiercią, [w:] tejże (red.), *Studia z kultury ludowej Beskidu Sądeckiego*, Kraków, s. 53–89.
- Kutrzeba-Pojnarowa A. 1959, Organizacja pracy etnograficznej w Polsce. Instytucje i wydawnictwa naukowe, *Etnografia Polska*, t. II, s. 19–58.
- 1961, Atlas kultury ludowej Polski jako jedna z form pracy etnograficznej, *Etnografia Polska*, t. IV, s. 153–171.
 - 1962, Zagadnienie regionu w etnografii polskiej a współczesne etnograficzne prace terenowe na obszarze północno-wschodniego Mazowsza, [w:] tejże (red.), *Kurpie. Puszcza Zielona*, t. 1, Wrocław, s. 21–37.
 - 1965, Z zagadnień metodyki polskich prac etnograficznych: czas i przestrzeń w badaniach kultury ludowej, *Etnografia Polska*, t. IX, s. 25–40.
 - 1968, *Tradycyjna społeczność wiejska w procesie przemian współczesnych. Studium wsi Mnichów powiatu krakowskiego*, Wrocław.
- Kwaśniewicz K. 1974, Teoretyczne i metodologiczne aspekty badań nad zwyczajami ludowymi. Przyczynek do dyskusji nad „Syntezą etnografii Polski”, *Etnografia Polska*, t. XVIII, z. 2, s. 23–53.
- 1979, Doroczne i rodzinne zwyczaje na tle współczesnych przeobrażeń wsi podkrakowskiej. Studium wsi Niegoszowice w woj. krakowskim, *Prace Komisji Socjologicznej PAN*, nr 44, Kraków.
 - 1981, Zwyczaje i obrzędy rodzinne, [w:] M. Biernacka, M. Frankowska, W. Paprocka (red.), *Etnografia Polski. Przemiany kultury ludowej*, t. 2, Wrocław, s. 89–126.
 - 1996, *Zwyczaje doroczne górali podhalańskich wczoraj i dziś*, Nowy Sącz.
 - 1998, *Zwyczaje doroczne polskich górali karpaccy*, Bielsko-Biała.
- Lehr U. 1982, Wierzenia demonologiczne we wsi Obidza w świetle badań empirycznych, *Lud*, t. LXVI, s. 113–149.
- 1984, Psychologic and Socio-Religious Aspects of Beliefs in Supernatural Beings of the Inhabitants of the Carpathian Villages, *Ethnologia Polona*, vol. 10, s. 91–107.
 - 1985, Rośliny jako magiczne środki apotropieczne w polskiej demonologii ludowej i magii, [w:] A. Paluch (red.), *Etnobotanika. Materiały pierwszego Ogólnopolskiego Seminarium Etnobotanicznego*, Kolbuszowa 19–20 VII 1980, Wrocław, s. 57–82.
 - 2000, Obrzędowość rodzinna, [w:] D. Tylkowa (red.), *Podhale. Tradycja we współczesnej kulturze wsi*, Kraków, s. 305–343.
 - 2001, Pamięć pokoleń. Z badań nad problematyką starości we wsiach karpaccy, *Lud*, t. LXXXV, s. 45–57.
- Makulski J. K. 1963, Geneza Buszmenów na podstawie badań archeologicznych i etnograficznych, *Etnografia Polska*, t. VII, s. 192–298.
- 1964, Przemiany struktury społeczno-gospodarczej terenów Puszczy Zielonej w okresie od XV wieku do uwłaszczenia, [w:] A. Kutrzeba-Pojnarowa (red.), *Kurpie. Puszcza Zielona*, t. 2, Wrocław, s. 19–37.
 - 1965, Historia badań etnograficznych Sahary na tle historii ogólnej penetracji tej pustyni, *Etnografia Polska*, t. IX, s. 347–387.
 - 1967a, Pojęcie „procesu historycznego” w etnografii, [w:] *Proces historyczny w literaturze i sztuce. (Materiały z konferencji naukowej, 1965)*, Warszawa, s. 308–332.
 - 1967b, Wprowadzenie historyczne do zagadnień współczesnej Sahary, *Etnografia Polska*, t. IX, s. 285–309.
- Malkowska K. 1966a, Problemy akulturacji w etnologii amerykańskiej, *Etnografia Polska*, t. X, s. 61–72.
- 1966b, Potlach. Jego rola w kulturze Indian północno-zachodniego wybrzeża Kanady, *Etnografia Polska*, t. X, s. 339–374.

- 1969, Uwagi o modelu, *Etnografia Polska*, t. XIII, z. 1, s. 11–21.
- Markowska D. 1962, Kilka uwag o procesie zanikania nomadzkiej migracji pasterskich na terenie Bułgarii, *Etnografia Polska*, t. VI, s. 226–239.
- 1964, *Rodzina w środowisku wiejskim. Studium wsi podkrakowskiej*, Wrocław.
- 1970, *Rodzina wiejska na Podlasiu 1864–1964*, Wrocław.
- 1972a, Małżeństwo w tradycyjnej i współczesnej kulturze wiejskiej, [w:] *Studia z zakresu socjologii, etnografii i historii, ofiarowane Kazimierzowi Dobrowolskiemu*, Kraków.
- 1972b [współautorstwo z I. Nizińską], Podstawowe zajęcia ludności wsi Gramada. Rolnictwo i hodowla, *Etnografia Polska*, t. XVI, z. 1, s. 11–54.
- Matyszewska-Kohutnicka B. 1959, Z badań nad kulturą materialną ludności wiejskiej okolic Inowrocławia, [w:] A. Kutrzeba-Pojnarowa (red.), *Z badań nad budownictwem ludowym w Wielkopolsce (1954–1957)*, Warszawa, s. 57–65.
- 1966, Ekonomiczne podstawy kultury Indian Prerii, *Etnografia Polska*, t. X, s. 281–300.
- 1967, Z dziejów rozwoju form budownictwa ludów koczowniczych Ameryki Północnej. Namiot „tipi”, *Etnografia Polska*, t. XI, s. 366–384.
- Misińska M. 1958a, *Tkactwo w Rzeczy*, Warszawa.
- 1962, Tradycyjny spław drewna w Polsce (druga połowa XIX w. i wiek XX), *Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego*, Seria Etnograficzna, nr 6, Łódź.
- 1966, Tradycyjny spław drewna górną Odrą w drugiej połowie XIX i w XX w., [w:] M. Gładysz (red.), *Stare i Nowe Siolkowice*, t. 2, Wrocław, s. 261–280.
- 1967, Dawne i współczesne formy współdziałania i pomocy wzajemnej we wsi Waksmundzie na Podhalu, *Łódzkie Studia Etnograficzne*, t. II, Łódź, s. 139–155.
- 1971, Podhale dawne i współczesne (wybrane zagadnienia), *Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi*, Seria Etnograficzna, nr 15, Łódź.
- Nizińska I. 1957, Badania nad ludową kulturą Podhala w latach 1951–1956, *Lud*, t. XLIV, s. 500–511.
- 1958, Z badań nad rzemiosłem w Siolkowicach Starych, *Etnografia Polska*, t. I, s. 162–187.
- 1963 [współautorstwo z A. Zambrzycką-Kunachowicz], Rzemiosło, [w:] M. Gładysz (red.), *Stare i Nowe Siolkowice*, t. 1, Wrocław, s. 177–348.
- 1966, *Budownictwo wiejskie we wsi Ciche, pow. Nowy Targ*, Wrocław.
- 1968, Regularities and Parallels in Cultural Processes Study of the Village of Gramada in North-West Bulgaria, [w:] *Poland at the 8th International Congress of Anthropological and Ethnological Sciences*, Wrocław, s. 156–170.
- Ołędzki J. 1962, Rybołówstwo na terenie Kurpiowskiej Puszczy Zielonej od końca XIX w. do połowy XX wieku, [w:] A. Kutrzeba-Pojnarowa (red.), *Kurpie. Puszcza Zielona*, t. I, Wrocław, s. 139–274.
- 1964, Pasiecznictwo na terenie Kurpiowskiej Puszczy Zielonej od końca XIX w. do połowy XX wieku, [w:] A. Kutrzeba-Pojnarowa (red.), *Kurpie. Puszcza Zielona*, t. II, Wrocław, s. 175–211.
- 1965, Przemiany funkcji mieszkania w życiu ludności Kurpiowskiej Puszczy Zielonej od końca XIX w. do połowy XX wieku, [w:] A. Kutrzeba-Pojnarowa (red.), *Kurpie. Puszcza Zielona*, t. III, Wrocław, s. 225–264.
- 1970, *Sztuka Kurpiów*, Wrocław.
- 1971, *Kultura artystyczna ludności kurpiowskiej*, Wrocław.
- Paprocka W. 1975, *Współczesne przemiany wsi kurpiowskiej*, Wrocław.
- 1986, *Kultura i tradycja ludowa w polskiej myśli humanistycznej XIX i XX w.*, Wrocław.
- 1993, *Myszyniec. Studium z dziejów miasta*, Warszawa.
- 1998, Szkolnictwo białoruskie na kresach Wschodnich w świetle polityki mniejszościowej II Rzeczypospolitej, *Etnografia Polska*, t. XLII, z. 1–2, s. 51–72.
- 2001, Białoruskie organizacje społeczno-kulturalne na Kresach Wschodnich w II Rzeczypospolitej, *Etnografia Polska*, t. XLIII, z. 1–2, s. 6–20.

- Paradowska M. 1992, *Wkład Polaków w rozwój cywilizacyjno-kulturowy Ameryki Łacińskiej*, Warszawa.
- 1998a, *Bambrzy. Mieszkańcy dawnych wsi miasta Poznania*, Poznań.
 - 1998b, *Wszystko dla Boga i Polonii. Życie i dzieło ks. Ignacego Posadzego*, Poznań.
 - 2000, *Święty Wojciech w tradycji ludowej*, Poznań.
 - 2001, *Krzysztof Arciszewski. Admirał wojsk holenderskich w Brazylii*, Wrocław.
- Posern-Zielińska A. 1972, *Ruchy społeczne i religijne Indian hiszpańskiej Ameryki Południowej*, Wrocław.
- 1982, *Tradycja a etniczność. Przemiany kultury Polonii amerykańskiej*, Wrocław.
 - 1985, *W krainie Inkari. Szkice etnologiczne o Peru*, Wrocław.
 - 1995, Studia etniczne w polskiej etnologii po 1945 r. Uwarunkowania, konteksty i nurty, *Lud*, t. LXXVIII, s. 293–316.
 - 1999, La fiesta del yamor. Etnicidad, tradicion y conflictos etnicos en Otavalo, Ecuador, [w:] K. Koonings, P. Silva (red.), *Construcciones etnicas y dinamica sociocultural en America Latina*, Quito, s. 107–124.
- Posern-Zielińska M. 1972, *Peyotyzm. Religia Indian Ameryki Północnej*, Wrocław.
- 1977 [współautorstwo z A. Posern-Zielińskim], *Indiańskie wierzenia i rytuały*, Wrocław.
 - 1979, Native Religions and Ethnicity of American Indians in the USA, *Ethnologia Polona*, vol. 5, s. 75–98.
 - 1982, The American Indian Culture and the American Civilization in the Ideologies of Native Socio-Religious Movements, *Ethnologia Polona*, vol. 8, s. 199–210.
 - 1988, Reformy religijne Delawarów jako próba reintegracji społeczno-kulturowej (2 poł. XVIII-pocz. XIX w.), *Etnografia Polska*, t. XXXII, z. 1, s. 31–47.
- Szczepaniak-Kroll A. 2001, Sabat w kulturze ludowej Pomorza, *Nasze Pomorze*, nr 3, s. 7–15.
- 2001, The Koller Family of Poznań, *Ethnologia Polona*, vol. 22, s. 117–131.
 - 2002a, Bamberska rodzina Bajerleinów – jej wkład w historię i kulturę Poznania, *Etnografia Polska*, t. XLVI, z. 1–2, s. 163–180.
 - 2002b, Las miejscem działań czarownic, [w:] W. Łysiak (red.), *Las w kulturze polskiej*, Poznań, s. 623–629.
 - 2002c, The Problem of Emigration from Bamberg to Poland, Russia, and Hungary in the 18th Century, *Ethnologia Polona*, vol. 23, s. 85–112.
- Stawarz A. 1989, Przemiany kultury ludowej okolic Grodziska Mazowieckiego w XIX–XX wieku, [w:] J. Kazimierski (red.), *Dzieje Grodziska Mazowieckiego*, Warszawa, s. 297–319.
- 1989, 10-lecie badań nad kulturą środowiska robotniczego Żyrardowa. Stan obecny, potrzeby i perspektywy rozwoju prac badawczych, *Łódzkie Studia Etnograficzne*, t. XXIX, s. 7–15.
 - 1989, Z badań nad życiem codziennym robotników żyrardowskich w XIX i początkach XX wieku, *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej*, nr 1, s. 131–161.
 - 1989, Zwyczaje rodzinne robotników żyrardowskich w XIX i na początku XX wieku, *Zaranie Śląskie*, R. LII, z. 3/4, s. 481–520
 - 1993, Haltungen der Dorfbewohner zur Gegenwartskultur in Polen. Dargestellt aus Forschungen in der Region Mazowsze, [w:] S. Neumann (Hrsg.), *Volksleben und Volkskultur in Vergangenheit und Gegenwart*, Bern, s. 183–193.
- Szromba-Rysowa Z. 1969, *Proletariat rolny w społeczności wiejskiej (na przykładzie wsi Dzierżysławice w powiecie Prudnik)*, Opole.
- 1976 [współautorstwo z A. Kowalską-Lewicką], Pożywienie, [w:] M. Biernacka, B. Kopczyńska-Jaworska, A. Kutrzeba-Pojnarowa, W. Paprocka (red.), *Etnografia Polski. Przemiany kultury ludowej*, t.1, Wrocław, s. 355–378.
 - 1978, *Pożywienie ludności wiejskiej na Śląsku*, Wrocław.
 - 1981, Zwyczaje towarzyskie, zawodowe i okolicznościowe, [w:] M. Biernacka, M. Frankowska, W. Paprocka (red.), *Etnografia Polski. Przemiany kultury ludowej*, t. 2, Wrocław, s. 155–180.

- 1988, *Przy wspólnym stole. Z obyczajowości współczesnej wsi karpackiej*, Wrocław.
- Szynkiewicz S. 1981, *Rodzina pasterska w Mongolii*, Wrocław.
- 1984, *Herosi tajgi. Mity, legendy, obyczaje Jakutów*, Warszawa.
- 1992, *Pokrewieństwo. Studium etnologiczne*, Warszawa.
- 1993 [współautorstwo z T. Potkańskim], *The Social Context of Liberalisation of the Mongolian Pastoral Economy*, Brighton.
- 1997, Zróżnicowanie etniczne Chin, *Sprawy Narodowościowe*, t. VI, z. 1 (10), s. 43–114.
- Tomicki R. 1975 [współautorstwo z J. Tomicką] *Drzewo życia. Ludowa wizja świata i człowieka*, Warszawa.
- 1984, *Tenochtitlan 1521*, Warszawa.
- 1990, *Ludzie i bogowie. Indianie meksykańscy wobec Hiszpanów we wczesnej fazie konkwisty*, Wrocław.
- 1995, Wczesne źródła wiedzy o Ameryce w Polsce: Jan Dantyszek i „Dekady Nowego Świata” (1516) Pietra Martire’a d’Anghiery, *Etnografia Polska*, t. XXXIX, z. 1–2, s. 77–107.
- 1998, Między Scyllą pogaństwa a Charybdą chrześcijaństwa: indiańscy arystokraci z Tetzoco (Nowa Hiszpania) w 1539 roku. Studium mikroetnohistoryczne, *Etnografia Polska*, t. XLII, z. 1–2, s. 107–140.
- Turnau I. 1991a, *History of Knitting Before Mass Production*, Warszawa.
- 1991b, *History of Dress in Central and Eastern Europe from 16th to 18th Century*, Warszawa.
- 1991c, *Ubiór narodowy w dawnej Rzeczypospolitej*, Warszawa.
- 1994, *European Occupational Dress from 14th to 18th Century*, Warszawa.
- 1997, *Hand-felting in Europe and Asia from the Middle Ages to the 20th century*, Warszawa.
- Tylkowa D. 1976, Wyposażenie mieszkań, [w:] M. Biernacka, B. Kopczyńska-Jaworska, A. Kutrzeba-Pojnarowa, W. Paprocka (red.), *Etnografia Polski. Przemiany kultury ludowej*, t. 1, Wrocław, s. 329–352.
- 1978, *Zdobywanie i użytkowanie wody we wsiach Beskidu Śląskiego*, Kraków.
- 1981, Wiedza ludowa, [w:] M. Biernacka, M. Frankowska, W. Paprocka (red.), *Etnografia Polski. Przemiany kultury ludowej*, t. 2, Wrocław, s. 71–88.
- 1989, *Medycyna ludowa w kulturze wsi Karpat Polskich. Tradycja i współczesność*, Wrocław.
- 2000, Lecznictwo ludowe, [w:] D. Tylkowa (red.), *Podhale. Tradycja we współczesnej kulturze wsi*, Kraków, s. 385–419.
- Urbańska A. 1997, Koncepcja mimesis René Girarda, *Etnografia Polska*, t. XLI, z. 1–2, s. 21–45.
- 2000, Kult bohatera religijnego na przykładzie św. Wojciecha, *Etnografia Polska*, t. XLIV, z. 1–2, s. 139–154.
- 2001, The Centres of St. Wojciech Cult in Poland, *Ethnologia Polona*, vol. 22, s. 40–65.
- 2002a, Etnologiczne spojrzenie na kult św. Wojciecha w społeczeństwie polskim końca XX wieku, [w:] J. Baniak (red.), *Katolicyzm polski na przełomie wieków. Teologiczny, instytucjonalny i wspólnotowy wymiar Kościoła*, Poznań, s. 241–250.
- 2002b, Osiedla uchodźstwa tybetańskiego w indyjskich Himalajach: funkcjonowanie i organizacja, [w:] J. Derlicki, W. Lipiński (red.), *Pierwsze narody. Społeczności rdzenne i idea tubylczości we współczesnym świecie*, Warszawa, s. 157–166.
- Woźniak A. 1983, *Ditrichowie a kultura robotnicza Żyrardowa*, Żyrardów.
- 1987, *Kultura mazowieckiej wsi pańszczyźnianej XVIII i początku XIX wieku (Wybrane zagadnienia)*, Wrocław.
- 1992, Z dziejów diaspory gruzińskiej w Polsce, *Etnografia Polska*, t. XXXVI, z. 1, s. 81–98.
- 1996, Z badań nad Polonią gruzińską drugiej połowy XIX i początku XX wieku, *Etnografia Polska*, t. XI, z. 1–2, s. 255–275.

- 2002, Na peryferiach Grochowa. Z badań nad życiem codziennym Goćławia w okresie międzywojennym, *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej*, t. L, nr 2, s. 155–182.
- Zambrzycka A. 1958, *Przegląd bibliografii etnograficznych*, Warszawa.
- Zambrzycka-Kunachowicz A. 1961, Współczesne sposoby nabywania umiejętności w rzemiośle wiejskim na Podhalu w latach 1945–1960, *Etnografia Polska*, t. V, s. 117–134.
- 1963 [współautorstwo z I. Nizińską], *Rzemiosło*, [w:] M. Gładysz (red.), *Stare i Nowe Siolkowice*, t. 1, Wrocław, s. 177–348.
- 1967, *Odrobki jako forma współdziałania gospodarczego na wsi (na przykładzie wsi Owsiszcz, powiat Racibórz)*, Opole.
- 1971, *Rzemiosło we wsi robotniczo-rolniczej. Na przykładzie wsi Owsiszcz w powiecie raciborskim*, Opole.

PRACE ZBIOROWE:

- 1962, A. Kutrzeba-Pojnarowa (red.), *Kurpie. Puszcza Zielona*, t. 1, Wrocław.
- 1963, M. Gładysz (red.), *Stare i Nowe Siolkowice*, t. 1, Wrocław.
- 1964, A. Kutrzeba-Pojnarowa (red.), *Kurpie. Puszcza Zielona*, t. 2, Wrocław.
- 1964, K. Dobrowolski (red.), *La Pologne au VII Congrès International des Sciences Anthropologiques et Ethnologiques*, Wrocław.
- 1965, A. Kutrzeba-Pojnarowa (red.), *Kurpie. Puszcza Zielona*, t. 3, Wrocław.
- 1966, M. Gładysz (red.), *Stare i Nowe Siolkowice*, t. 2, Wrocław.
- 1968, W. Dynowski (red.), *Poland at the 8th International Congress of Anthropological and Ethnological Sciences*, Wrocław.
- 1969, W. Dynowski (red.), *Studia mongolskie*, Wrocław.
- 1973, M. Frankowska (red.), *Z badań nad społeczeństwem i kulturą Mongolii. Studia mongolskie*, Wrocław.
- 1976, M. Biernacka, B. Kopczyńska-Jaworska, A. Kutrzeba-Pojnarowa, W. Paprocka (red.), *Etnografia Polski. Przemiany kultury ludowej*, t. 1, Wrocław.
- 1978, J. Burszta (red.), *Poland at the 10th International Congress of Anthropological and Ethnological Sciences*, Wrocław.
- 1981, M. Biernacka, M. Frankowska, W. Paprocka (red.), *Etnografia Polski. Przemiany kultury ludowej*, t. 2, Wrocław.
- 1985, A. Kowalska-Lewicka (red.), *Studia z kultury ludowej Beskidu Sądeckiego*, Wrocław.
- 1991, D. Tylkowa (red.), *Górale Beskidu Żywieckiego*, Kraków.
- 1996, I. Kabzińska-Stawarz, S. Szynekiewicz (red.), *Konflikty etniczne. Źródła – typy – sposoby rozstrzygnięcia*, Warszawa.
- 2000, D. Tylkowa (red.), *Podhale. Tradycja we współczesnej kulturze wsi*, Kraków.
- 2003, J. Kowalska, S. Szynekiewicz, R. Tomicki (red.), *Czas zmiany, czas trwania. Studia etnologiczne*, Warszawa.

POLSKI ATLAS ETNOGRAFICZNY:

- 1958, J. Gajek (red.), *Polski Atlas Etnograficzny*, zeszyt próbny, Warszawa.
- 1964, J. Gajek (red.), *Polski Atlas Etnograficzny*, z. 1, Warszawa.
- 1965, J. Gajek (red.), *Polski Atlas Etnograficzny*, z. 2, Warszawa.
- 1968, J. Gajek (red.), *Polski Atlas Etnograficzny*, z. 3, Warszawa.
- 1971, J. Gajek (red.), *Polski Atlas Etnograficzny*, z. 4, Warszawa.
- 1974, J. Gajek (red.), *Polski Atlas Etnograficzny*, z. 5, Warszawa.
- 1981, J. Gajek (red.), *Polski Atlas Etnograficzny*, z. 6, Warszawa.

KOMENTARZE DO POLSKIEGO ATLASU ETNOGRAFICZNEGO:

- 1993, J. Bohdanowicz (red.), *Komentarze do Polskiego Atlasu Etnograficznego*, t. 1: *Rolnictwo i hodowla*, cz. 1–2, Wrocław.
- 1993, J. Bohdanowicz (red.), *Komentarze do Polskiego Atlasu Etnograficznego*, t. 2: *Budownictwo*, Wrocław.
- 1996, J. Bohdanowicz (red.), *Komentarze do Polskiego Atlasu Etnograficznego*, t. 3: *Pożywienie i sprzęty z nim związane*, Wrocław.
- 1997, J. Bohdanowicz (red.), *Komentarze do Polskiego Atlasu Etnograficznego*, t. 4: *Transport i komunikacja*, Wrocław.
- 1999, J. Bohdanowicz (red.), *Komentarze do Polskiego Atlasu Etnograficznego*, t. 5: *Zwyczaje, obrzędy i wierzenia pogrzebowe*, Wrocław.

WANDA PAPROCKA

FIFTY YEARS OF THE ETHNOLOGY DEPARTMENT
AT THE INSTITUTE OF ETHNOLOGY AND ARCHAEOLOGY
OF THE POLISH ACADEMY OF SCIENCES

Summary

In 2003 it is fifty years since the Institute of History of Material Culture was established whose integral part has been the Department of Ethnology. The article is the presentation of the history of its scholarly activities within that period, results of researches and studies, achievements in publishing, international contacts and the development of its staff.

There have been several directions and orientations that can be distinguished in scholarly activities of the Department. In the first period regional ethnographic monographies were prepared, some of them referring to research projects initiated before the WW II. Other research subjects were new and concerned social and cultural processes peculiar to political and economic changes of the 50ties and 60ties: displacements and migrations of the Polish population from the eastern territories (annexed by the Soviet state after 1945) to western and northern parts of Poland, migrations of the rural population to towns, changing social structure of the peasant class, changes in agriculture.

To the achievements of that first period belonged a number of ethnographic monographies of particular regions of the country: Masovia, Upper Silesia, the Carpathian region, Wielkopolska (western Poland) and Kujawy.

In the sixties, after the section of general ethnography had been established the research work as extended to other countries and nations. The field research was carried out in Balkan countries, namely Bulgaria and Yugoslavia, in Mongolia, in India, in North and Central America. The results of all those studies have been published in the Department's periodicals "Etnografia Polska", "Biblioteka Etnografii Polskiej" and "Ethnologia Polona".

Twenty five years after the beginning of the Department big, two volume, collective synthetic work was published entitled: *Etnografia Polski. Przemiany Kultury Ludowej (Ethnography of Poland. Changes of Folk Culture)*, vol. 1 – 1976, vol. 2 – 1980. The work meets the demands of new theoretical approaches and scientific standards in anthropology. In the 80ties most of individual works of scholars working for the Department appeared (see: bibliography of selected works).

In the Third Republic, (i.e. after the political and economic system in Poland had been changed) it became possible to extend the range of research topics. They included first of all those concerning ethnic and national minorities, ethnic and national consciousness, cultural identity, ethnic conflicts

etc. Researches were undertaken on the areas of former Soviet Union and especially those which, before the WWII had belonged to Polish state. Problems of ethnicity were also studied, (for the first time in Polish ethnology) in China. In Kazakhstan and in the Irkutsk district, people of Polish origin were the subject of interesting studies. Research was carried out on groups of people of German descent who had settled near Poznań (western Poland) in the 18th century.

Within the period of fifty years 46 volumes of "Etnografia Polska" have been published, 55 volumes of "Biblioteka Etnografii Polskiej", 23 volumes of "Ethnologia Polona", 5 issues of "Polski Atlas Etnograficzny" (Polish Ethnographic Atlas) and 6 volumes of "Commentaries to the Atlas".

Translated by Anna Kuczyńska-Skrzypek